

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора історичних наук, старшого дослідника, доцента
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

БОЙКА-ГАГАРІНА Андрія Сергійовича

на дисертацію

КОЛЕСНІЧЕНКА Євгена Олександровича

на тему:

**«БРОНЗОВІ МОНЕТИ НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ (О. БЕРЕЗАНЬ ТА ОЛЬВІЯ):
КІНЕЦЬ VII – СЕРЕДИНА I СТ. ДО Р.Х.»,**

представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
032 – Історія та археологія

Актуальність обраної теми дисертації. Незважаючи на тривалу історію наукового вивчення монетної справи Березані та Ольвії, як і всього Північного Причорномор'я, – низка принципових проблем і досі залишається дискусійною або недостатньо опрацьованою. Це стосується, зокрема, типології та хронології окремих серій бронзових монет, їх номіналів, переходу від литих до карбованих емісій, організації монетного виробництва, функціонування бронзової монети в системі греко-скіфських економічних взаємин, ролі монет скіфських царів у розвитку регіонального монетного карбування, а також особливостей грошового обігу мітрідатівського часу. Саме необхідність комплексного дослідження цих питань із використанням сучасних нумізматичних, археологічних та археометричних методів зумовлює актуальність дисертаційної роботи Колесніченка Є.О. Отже, актуальність обраної теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірності та новизни. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації Колесніченка Є.О., є достатньо обґрунтованими, логічно взаємопов'язаними та спираються на репрезентативну джерельну базу. Їх достовірність забезпечується комплексним залученням нумізматичних, археологічних, писемних та археометричних джерел, використанням матеріалів музейних і приватних колекцій, вперше введених в науковий обіг монетних скарбів, поодиноких знахідок, документів особових архівів, нумізматичних каталогів різновидів монет, світових електронних баз даних, а також застосуванням сучасного міждисциплінарного методологічного інструментарію. Позитивної оцінки заслуговує прагнення Колесніченка Є.О. поєднати традиційні методи нумізматичного аналізу з можливостями археології, історичного

джерелознавства, метрології, статистичного аналізу, топографії знахідок та археометричних досліджень, що дало змогу розглядати бронзову монету не лише як засіб платежу, а як комплексне історичне джерело для реконструкції економічних, політичних і культурних процесів у досліджуваному регіоні.

Переконливо аргументованими видаються висновки щодо еволюції найдавніших литих форм грошей, розвитку місцевої ливарної монетної традиції, закономірного переходу від литої до карбованої монети, уточнення типології, хронології та внутрішньої періодизації основних серій бронзових монет елліністичної Ольвії. Вагомим результатом дослідження є також встановлення ролі Березані та Ольвії у формуванні місцевої монетної системи, реконструкція основних етапів її розвитку, визначення місця бронзових монет у торговельно-економічних контактах античних центрів Північного Причорномор'я з населенням Українського Лісостепу, а також висвітлення впливу греко-скіфських взаємин на розвиток монетної справи регіону.

Наукова новизна дисертації Колесніченка Є.О. полягає насамперед у комплексному дослідженні бронзового монетного карбування Нижнього Побужжя на широкій джерельній основі, уточненні типології та хронології окремих груп бронзових монет, аналізі процесу переходу від лиття до карбування, а також у визначенні ролі бронзових монет у функціонуванні економічних, політичних і культурних зв'язків античних центрів Північного Причорномор'я. Безперечною перевагою роботи є прагнення автора розглядати монетну справу не ізольовано, а в широкому історичному контексті.

Водночас слід зазначити, що рівень аргументованості окремих положень є неоднаковим. Найбільш переконливими є результати, присвячені типології та класифікації бронзових монет, реконструкції основних етапів розвитку монетного виробництва, уточненню хронології окремих емісій і дослідженню технологічної еволюції монетної справи. Натомість окремі висновки щодо масштабів економічної інтеграції античного та варварського середовищ, ступеня впливу греко-скіфських взаємин на розвиток місцевого монетного виробництва, а також інтерпретації політичних процесів на підставі окремих монетних емісій мають певною мірою дискусійний характер і могли б бути підсилені ширшим залученням порівняльного матеріалу з інших античних центрів Північного Причорномор'я.

Привертає увагу значна кількість опрацьованої здобувачем іноземної наукової літератури, цитування публікації із провідних світових наукових нумізматичних видань, а також нумізматичних зібрань.

Відповідність об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження. Об'єкт, предмет, мета та завдання дисертаційного дослідження сформульовано коректно, логічно взаємоузгоджено й повною мірою відповідають темі роботи. Об'єктом дослідження визначено монетну справу античних центрів Нижнього Побужжя наприкінці VII – середині I ст. до Р. Х., тоді як предмет дослідження – бронзові монети о. Березань та Ольвії як комплексне історичне джерело для реконструкції розвитку монетного виробництва, грошового обігу, економічних зв'язків і політичних процесів у регіоні.

Мета дисертації сформульована чітко та орієнтована не лише на всебічне вивчення бронзового монетного карбування Нижнього Побужжя, а й на реконструкцію основних етапів розвитку місцевої монетної справи та визначення її місця в економічному, політичному й культурному розвитку всього Північного Причорномор'я. Поставлені Колесніченком Є.О. завдання логічно впливають із визначеної мети, охоплюють усі ключові складові дослідження та характеризуються внутрішньою послідовністю. Структура дисертації повною мірою підпорядкована реалізації поставлених завдань, а сформульовані у висновках положення загалом свідчать про досягнення визначеної мети та успішне виконання основних завдань дослідження.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих здобувачем. Не можна обійти увагою той факт, що Колесніченко Є.О. вдало розвиває та надає подальшого розвитку дослідженням та висновкам свого наукового керівника – професора Орлика В.М., що формулює науковий спадок здобувача як ґрунтований на якісних попередніх дослідженнях та є складовою реальної наукової дискусії. Слід також з позитивної точки зору відмітити те, що здобувач Колесніченко Є.О. має не лише одноосібні публікації, а і опубліковані вагомі наукові результати спільно із провідним фахівцем з античної нумізматики в Європі – Франсуа де Каллатай, що свідчить про високий рівень наукової комунікації здобувача та ґрунтовне підтвердження отриманих результатів спільних досліджень. На високу оцінку також заслуговують публікації здобувача, опубліковані в журналі Український нумізматичний щорічник, що індексується в першому квартилі Scopus.

Значення дослідження для науки і практики. Приємно, що у своїй роботі Колесніченко Є.О. вивчає не лише нумізматичний аспект теми, посилюючи висновки знаннями з політичної та економічної історії античного світу, а також в роботі прослідковується повага до персоналій – здобувач не лише описує нововиявлені монети і скарби, а також розглядає окремі питання обраної теми в контексті збереження сформованих колекцій, особових фондів відомих нумізматів, як-от Владлена Опанасовича Анохіна та Петра Осиповича Каришковського, матеріали особових архівів названих відомих вчених були опубліковані Колесніченком Є.О. вперше.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані Колесніченком Є.О. результати можуть бути використані у подальших дослідженнях історії античного Північного Причорномор'я, працях з античної нумізматики (особливо при складанні каталогів штемпельних різновидів та уточненню датування монет), археології та економічної історії, а також при підготовці узагальнювальних наукових праць, присвячених історії Березані та Ольвії. Матеріали дисертації становлять практичний інтерес для музейної спільноти, зокрема під час створення тематичних експозицій, атрибуції та каталогізації нумізматичних пам'яток (більш точної наукової атрибуції, або переатрибуції вже інвентаризованих нумізматичних колекцій), а також можуть бути використані в освітньому процесі при викладанні курсів з нумізматики, археології, історії античного світу та спеціальних галузей історичної науки.

Результати дослідження Колесніченка Є.О. в частині визначення найбільш ранніх монет на території України можуть бути рекомендовані Міністерству освіти та науки до включення до освітньої програми шкіл із навчальної дисципліни Історія України античного періоду.

Наукова новизна дисертації проявляється в запропонованих в ній рішеннях.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Колесніченка Є.О. є достатньо переконливою та полягає у здійсненні першого в українській історіографії комплексного дослідження бронзових монет Нижнього Побужжя від найдавніших литих форм грошей до завершення автономного карбування Ольвії в середині I ст. до Р.Х. Вагомими результатами роботи Колесніченка Є.О. є розроблення та уточнення типології й класифікації окремих груп бронзових монет, удосконалення їх хронології, реконструкція основних етапів розвитку монетної справи. Безперечною перевагою дисертації є істотне розширення джерельної бази шляхом залучення матеріалів музейних колекцій, архівних і приватних зібрань, результатів археометричних досліджень, що дозволило поглибити уявлення про розвиток монетної справи, економічні й культурні взаємини античних центрів Північного Причорномор'я та забезпечило подальший розвиток досліджень у галузі античної нумізматики. На позитивну оцінку також заслуговує численна кількість монет, різновиди яких визначено та введено в науковий обіг дисертантом вперше.

Використання методу РФА аналізу із визначення елементного складу досліджених в дисертації монет Ольвії є сильною стороною роботи, що характеризує дослідження Колесніченка Є.О. як сучасне та інноваційне.

Оцінка змісту дисертації. Структура та обсяг дисертаційної роботи Колесніченка Є.О. є логічними й відповідають поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, у яких послідовно висвітлено історіографічні, джерелознавчі, теоретико-методологічні та спеціально-наукові аспекти дослідження, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 237 сторінок, вона містить 79 ілюстрацій, 11 таблиць та 4 додатки, що забезпечують належний рівень наочності й сприяють кращому сприйняттю результатів проведеного дослідження.

Список використаних джерел та літератури налічує 408 позицій, що є вагомим показником, а така кількість опрацьованих праць попередників та джерел дозволяє сформулювати якісно обґрунтовані висновки та визначити ті аспекти теми, які потребували подальшого розвитку.

Академічна доброчесність. Аналіз тексту дисертації свідчить про дотримання автором вимог академічної доброчесності, прямих та змістових запозичень явно не виявлено, хоча ряд залучених здобувачем робіт попередніх дослідників вимагає більш досконалої перевірки.

Дискусійні положення. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Колесніченка Є.О., варто вказати на окремі положення, які на думку

офіційного опонента, можуть бути предметом подальшої дискусії, а також уточнення в процесі публічного захисту.

В дисертації загалом відсутня інформація про ціни на товари і послуги в досліджуваний період на острові Березань та в Ольвії, не висвітлено співвідношення бронзових монет до золотих монет різних античних полісів, в тому числі поширених на той час електрових статерів міста Кізіка. Усвідомлюючи той факт, що подібні наукові дані доступні дослідникам виключно із епіграфічних джерел, зауважимо, що такі дані суттєво посили б наукову новизну роботи та підвищили б її сенсаційність.

В дисертації Колесніченка Є.О. окремо не розглядаються бронзові монети із нанесеними на їх поле контрамарками (надкарбуваннями), хоча такі монети в роботі згадуються. Цікаво встановити чи контрамарки на монетах досліджуваних емітентів мали більше економічні чи політичні причини появи та механізми використання?

У списку використаних джерел та літератури варто було б розділити наукові публікації та музейні матеріали, а також інші джерела. Покликання на нумізматичні предмети з музейних колекції виконані так, що не дають чіткого уявлення про досліджуваний об'єкт. Некоректно виглядають покликання на інвентарні номери музею, позиції в списку літератури №№ 93-152, – вказаний інвентарний номер, який відповідно до Інструкції з організації обліку музейних предметів має містити вказівку на інвентарну групу. Виконані таким вказівки на музейні колекції часто можуть ввести в оману читача, адже в описі джерела не вказано вид культурних цінностей, – що це монета, а із опису наявних на монеті зображень, як от «Бюст Аполлона праворуч – ліра» – може скластись враження, що описується антична скульптура чи предмети побуту з зібрання музею.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Колесніченка Євгена Олександровича на тему: *"Бронзові монети Нижнього Побужжя (о. Березань та Ольвія): кінець VII - середина I ст. до Р.Х."* є самостійним, концептуально вивіреним дослідженням, що суттєво доповнює знання про історію грошового обігу обраного регіону та історичного періоду. Кількість залучених джерел – введених в науковий обіг нових знахідок, доповнених матеріалами музейних колекцій створюють вагому наукову цінність отриманих в роботі висновків, тобто є всі підстави для позитивної оцінки роботи.

Висновки щодо найбільш ранніх монет на території України можуть бути рекомендовані Міністерству освіти та науки до включення в підручники з історії України для шкіл.

Дисертація може бути подана на розгляд разової спеціалізованої вченої ради для захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Доктор історичних наук, старший дослідник
доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН

Завідний архівар Е. Чевенко